

K e e l e n õ u a n n e

Saama-tulevik

Helle Metslang

Tallinna pedagoogikaülikooli eesti keele professor

Kas See saab olema hoopis teine jutt, See on hoopis teine jutt või See tuleb hoopis teine jutt?

Avalikus keelepruugis kohtab järjest sagedamini *saama*-tulevikku. Urmas Ott lõpetab oma intervjuusaateid järjekindlalt sõnadega:

(1) Me kohtume teiega jälle sel ja sel kuupäeval. Aga siis istub siin studios minu vastas juba hoopis teine inimene ja see **saab** ilmtingimata **olema** hoopis teine jutt.

Tädi Kerttu arutleb päkapikke ootavate lastega:

(2) See **saab olema** üks suur kommikott, mis siis teile akna peale tuuakse.

SL Õhtuleht kirjutab:

(3) See tähendab, et sotsiaalministeeriumile antakse üle ka väikelastekodud .. ja kooliealiste lastekodud. Lastekodudes **saab olema** töötaja, kelle hooleks on kasvandike sotsiaalne kaitse.

Siim Kallas ütles raadiointervjuus rahareformi kavandamise aegu:

(4) Eesti kroon **saab olema** seotud Saksa margaga.

Eesti keelehoole on *saama*-tulevikku alati üsna tõrjuvalt suhtunud, pidades seda tarbetuks saksapärasuseks. On soovitatud säilitada eesti keele omapära: grammatilise tuleviku puudumine ja selle kompen-

seerimine olevikuvormiga. Võtame neli eeltoodud näidet ja parandame *saama*-tuleviku neist välja. Mis jääb järele?

Urmas Ott peaks ütlema:

(1a) Me kohtume teiega jälle sel ja sel kuupäeval. Aga siis istub siin studios minu vastas juba hoopis teine inimene ja see **on** ilmtingimata hoopis teine jutt.

Tädi Kerttu oleks pidanud ütlema:

(2a) See **on** üks suur kommikott, mis siis teile akna peale tuuakse.

SL Õhtuleht oleks pidanud kirjutama:

(3a) See tähendab, et sotsiaalministeeriumile antakse üle ka väikelastekodud .. ja kooliealiste lastekodud. Lastekodudes **on** töötaja, kelle hooleks on kasvandike sotsiaalne kaitse.

Ja Siim Kallas oleks pidanud teatama:

(4a) Eesti kroon **on seotud** Saksa margaga.

Aga kas panete tähele, et koos vormilise tuleviku kadumisega on neist lauseist läinud kaduma ka ühemõtteline ja selge tuleviku-mõtestus? Eriti hakkab see silma kahes viimases lauses. Lausel (4a) *Eesti kroon on seotud Saksa margaga* on mõtet vaid siis, kui Eesti kroon on juba olemas. Samamoodi ei näita lause (3a) *Lastekodudes on töötaja, kelle hooleks on kasvandike sotsiaalne kaitse* kuidagi välja, et jutt on tuleviku, mitte praegustest lastekodudest.

Ja kui Urmas Ott ütleks: „See on hoopis teine jutt”, siis võiks seda lauset mõista palju üldisemana: teine jutt pole mitte see, mida järgmises saates rääkima hakatakse, vaid saate endaga ja selle teise inimesega on hoopis teine lugu.

Ühendi *saab olema* alternatiiviks on pakutud sõna *tulema*. Mõnikord annab see tõesti soovitud tulemuse. „See tuleb hoopis teine jutt” on täiesti hea, tuleviku tähendus on olemas, pole ainult nii esile tõstetud nagu lauses „See saab olema hoopis teine jutt”. Aga iga kord sõna *tuleb* hästi ei lähe:

(2b) See **tuleb** üks suur kommikott ..

(3b) Lastekodudes **tuleb** töötaja ..

„Lastekodudesse tuleb töötaja” on jälle midagi muud. Hoopiski aga ei saa ütelda:

(4b) Eesti kroon tuleb seotud Saksa margaga.

Muidugi võib pikema ümberütlemise abil nendegi lausete tulevikulisust selgitada. Probleem on aga selles, kas ja kuidas seda teha ilma pikema ümberütlemiseta, tegusõna enda juures. Siin on päris sõna-meistritelgi *saama*-tulevikku vaja läinud, näiteks Friedebert Tuglas on seda kasutanud olevikku ja tulevikku vastandades:

Inimesi ümbritseb palju saladusi, mida ta ei mõista ja vahest iial ei saa mõistma.

Raske lugu selle *saama*-tulevikuga. Mis ta siis on – hea või halb, oma või võõras, õige või vale?

Pean ausalt tunnistama, et mina nii must-valgelt otsustada ei suuda. Pigem püüaksin vaadata *saama*-tuleviku laiemat tausta, et seeläbi seda vormi paremini mõista.

Kas saksa või hoopis tšehhi tulevik?

Saama-futuurum on vanemasse eesti kirjakeelde juurutatud saksa *werden*-futuurumi eeskujul. See oli ülemsaksa keeles XVI sajandiks juurdunud, üks *werden*-tuleviku levitajaid saksa kirjakeelde oli Martin Luther. Eesti kirjakeelt hakati looma ennekõike selleks, et oleks võimalik tõlkida, kirja panna, lugeda ja ette kanda vaimulikke tekste. Et see kõik lähtus saksa keelest ja tegijad olid saksa haritlased, siis moodustati ka tulevikuvorm, mida eesti keelest ei leitud, saksa malli järgi. Oli see aga siiski nii läbi ja lõhki saksa mall?

Saksa keeleteaduses on selle konstruktsiooni päritolu üle pikalt arutletud. Veel vanemad allikad näitavad nimelt, et saksa tulevikuvormiks ei olnud mitte konstruktsioonitüüp *wird machen*, sõna-sõnalt *saab tegema*, vaid tüüp *wird machend* ehk *saab tegevaks*. See tähendab, et hoopis teise vormi ja sisutaustaga ühend. *Saab tegevaks* – siin on tausttäheenduseks muutumine, põhiverb, mis tegevust ennast väljendab, on kesksõna ehk partitsiibi vormis. *Saab tegema* – see ühend väljendab lihtsalt tulevikus tegemist, põhitegusõna on tegevusnime ehk infinitiivi vormis.

Paari sajandi jooksul, XIII–XIV sajandil, tuli kesksõnalise vormi asemele infinitiiviga vorm. Suure ja uhke saksa keele puhul on nähtavasti loomulik, et selle vahetumise põhjusi püütakse leida keele enda sisemistest arengutest. Hoopis veenvamalt selgitab seda aga kontakt tšehhi keelega sakslaste poolt valitsetud Böömimaal. Seda on selle vormi leviku ajaloo põhjal veenvalt esitanud saksa keeleteadlane Elisabeth Leiss.

Kõik me teame ju vene keele ajavormi, mida meile koolis õpetati *сложное будущее* nime all: *буду читать*, *буду лежать*. Liittulevik kujunes välja kõigepealt tšehhi keeles ja hakkas levima nii lääne kui ka ida poole. Tšehhi-malliline futuurum *werden* + infinitiiv levis kõigepealt Kesk-Saksamaale ja sealt mujalegi. *Буду*-tulevik aga levis teistesse slaavi keeltesse.

Grammatiline tulevik ei ole Läänemere ääres juurdunud

Saama-буду-werden-tuleviku tulemise loost on mõnda kõrva taha panna ja edasi arutleda. Kõigepealt seda, et see, mis keele grammatikas olemas on, on sinna tasapisi tekkinud. Ühelgi elaval keelel pole olnud ega tule sellist aega, millal võiks ütelda: nüüd on see keel valmis. Pika kirjakeeletraditsiooniga keelte eri aegade tekstide põhjal saab jälgida, kuidas mõned täistähenduslikud sõnad on aegamööda kitsa tähendusega abisõnadeks muutunud.

Abiverbide allikaks on skemaatilisema tähendusega tegusõnad, ja näiteks kaassõnad on välja kasvanud nimisõnavormidest: kellegi *käes*, millegi *juures* või *küljes*. Valik, milline allikas mingi grammatilise tähenduse väljendamiseks kasutusele võetakse, võib kõige muu hulgas sõltuda ka naaberkeele eeskujust. Läänemere ümbrus on üks neid väheseid piirkondi maailmas, kus futuurum keelte grammatikasse väga sügavalt juurdunud ei ole. Üldse kujuneb keeles nähtavasti esimesena vastandus mineviku ja mittemineviku vahel. See, kas jutt on olevikust või tulevikust, on ju sageli selge ka ilma vastava verbivormita.

Eesti keeles, nagu ka vene ja paljudes muudes keeltes annab tulevikku tavaliselt edasi tulemuslikku või lõpetatud tegevust väljendav, näiteks täissihitisega olevikuvormis lause: *ostan saapad*, *võtan naise*. Ajamäärusi või tulevikule viitavat konteksti tuleb appi otsida enne kõike siis, kui tegevus või olukord on jätkuv, kestev: *miski on* või *elab*

või õpib homme, järgmisel aastal, tulevikus. Just tulevikus kestva tegevuse märkimiseks hakkabki keel ennekõike otsima regulaarset, grammatilisemat vahendit, sest sobivat ajamäärust leiutada teinekord ei õnnestugi. Grammatilise futuurumi võimalikke allikaid on maailma keeltes piiratud ring:

- 1) modaalse tähendusega, tahtmist, kohustatust jne väljendavad sõnad. Neist on kujunenud näiteks inglise *will-* ja *shall-*futuurum, alamsaksa keeles olid *pidama-* ja *tahtma-*futuurum;
- 2) kuhugi siirdumist väljendavad tegusõnad. Skandinaavia germaani keeltes saab tulevikku väljendada tulekuverbiga, ka soome keeles on juurdumas sama mall: *tulee olemaan*, *tulee tekemään*. N-ö mandriggermaanlased aga hoopis lähevad tulevikku: peale inglise *is going to* on samalaadseid tulevikutarindeid ka hollandi jm keeltes;
- 3) millekski muutumist väljendavad verbid, nagu saksa *werden* ja eesti *saama*;
- 4) tegevuse algust märkivad verbid.

Mõtleme nüüd korra, mida aitab väljendada tegusõna *hakkama* näiteks sellises lauses:

Mu laps *hakkab* sel aastal hommiku poole koolis käima.

Kas tegusõna *hakkab* väljendab siin algust, nii et seda lauset vene keelde tõlkides kasutaksime vasteks *начнѐт* ja saksa keeles *beginnt* või *fangt an*? Ei, küllap on ta vähemalt sedasorti lauseis kasutusel hoopis tuleviku abiverbina, millele vastaks vene *будѐм* ja saksa *wird*. Kogu *saama*-tulevikust põhjustatud sajandipikkuse poleemika seljataga oleme kasutusele võtnud *hakkama*-tulevikku. See pole midagi erakordset, sama tähendustaustaga tulevikuverbe on muudiski läänemeresoome keeltes.

Kas kirjakeel vajab verbi tulevikuvormi?

Hakkama-futuurum kujuneb keeles loomulikku teed pidi. Ta on aga veel tugevalt seotud oma taustaga, alguse tähendusega. Seetõttu sobib ta neil juhtudel, kui tahetakse ühtlasi väljendada, et tegevus on veel algamata, ning nii algab kui ka toimub tulevikus. *Saama*-futuurum on seevastu üldisem ja sobib ennekõike passiivsema tähendusega tegu-

sõnadega. Eriti palju kasutataksegi just ühendit *saab olema*. *Saama*-futuurum ei taha eesti keeles aga laiemalt juurduda, sest tal pole siin õiget loomulikku tausta, sama ehitusega lähteväljendit. On küll olemas ühendid nagu *saab põgenema* tähenduses 'pääseb põgenema', *saab minema*, aga need on liiga kitsapiirilised. Võrdleme näiteks, kui laialt annab kasutada *hakkama*-verbi.

Siiski on eesti olevikuvormi tähendusala kirjakeele jaoks häirivalt lai. Nendeks juhtudeks, mil on vaja rääkida tulevikust ühemõtteliselt, üldiselt või rõhutatult, on mingit tulevikuvormi vaja – ja midagi pole parata, *saama*-futuurum on ainus selline üldine tulevikuvorm. Kui aga tulevik juba muudest asjaoludest, nagu kontekstist või tegevuse tulemuslikkusest näha on, siis on *saama*-futuurum liiast. *Saama*-futuurumi paratamatust eesti kirjakeele jaoks on mõistnud näiteks Julius Mägiste, Johannes Aavik, Valter Tauli.

Niisiis: mingit futuurumivormi on kirjakeelele siiski vaja. *Saama*-tuleviku viga pole mitte see, et ta on võõrapärane – omapäraseid futuurumeid pole maailmas olemaski. Juurduda ei taha ta pigem sellepärast, et ta on n-ö valmistootena keelde istutatud, tal pole siin loomulikku tausta. Kui tõesti vaja, peab teda siiski kasutama.

Neile, keda tuleviku problemaatika lähemalt huvitab, juhatan lugemiseks oma artikli „Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid” 1997. aasta Keele ja Kirjanduse 4. numbris. Sealt leiab ka viiteid muudele samateemalistele kirjutistele.

*Kirjutise aluseks on olnud
Eesti Raadio 25.01.1995
„Keelekõrva” saate tekst.*